

УДК 330.1

JEL Classification F 01, O 10, P 50

ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ СУЧАСНОГО СВІТУ

Шевченко О. О., к.е.н., доцент

Донбаська державна машинобудівна академія, м. Краматорськ

Анотація. Предмет дослідження – історичні закономірності, особливості, детермінанти у відображенні еволюції господарської системи крізь призму економічних теорій та наукових шкіл у хронологічних межах ХХ – початку ХХІ ст. Методологічною основою дослідження є комплексне творче осмислення сукупності наукових підходів та теорій щодо дослідження господарської системи, визначення основних тенденцій, обґрунтованих у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників, надання методичних та практичних рекомендацій щодо модернізації парадигми розвитку господарської системи суспільства. При реалізації методологічних підходів застосовуються сучасні методи економічних досліджень: метод ідеальних типів – для відображення певного стану господарської системи, її ідеального типу, для розкриття особливостей господарської сфери конкретного суспільства на відповідному етапі його історичного розвитку; історико-генетичний метод – для дослідження становлення і розвитку систем господарювання та їх відображення в працях представників світової економічної думки; системно-синергетичний метод – для визначення самоорганізації систем, зокрема людського суспільства, а його поєднання з теорією цивілізаційного розвитку є сучасною концептуально-теоретичною основою дослідження. В статті на основі дослідження еволюції наукових поглядів на проблему трансформації та імперативів розвитку господарських систем у світовій та вітчизняній економічній думці визначено ступінь обґрунтованості теоретичних концепцій з метою виявлення їх науково-методологічного значення та можливостей застосування сучасною наукою; проаналізовано трансформацію моделей господарювання крізь призму економічних теорій та наукових шкіл з урахуванням теоретико-методологічних новацій сучасної науки; запропоновано шляхи використання сучасних моделей розвитку господарських систем та обґрунтовані науково-практичні рекомендації щодо формування нової доктрини господарського розвитку в конкретно-історичних умовах сучасної трансформації національної економіки.

Ключові слова: господарська система, економічний розвиток, цивілізаційний підхід, глобалізація, імперативи розвитку, світ-система

IMPERATIVES OF MODERN WORLD ECONOMIC SYSTEM

Elena Shevchenko, PhD in Economics, Associate Professor

Donbas State Engineering Academy in Kramatorsk

Summary. The subject of research are the historical patterns, especially the determinants of reflection the evolution of the economic system in the light of economic theories and scientific schools in the chronological limits

in XX - XXI century. The methodological basis of the study is a comprehensive set of creative understanding of scientific approaches and theories to the study of the economic system, identifying key trends, grounded in the works of foreign and local researchers, methodological and practical recommendations on the modernization paradigm of the economic system of society. In implementing methodological approaches there were used modern methods of economic research: the method of ideal types - to reflect a certain state economic system, its ideal type for disclosure of particular features of the economic sphere of society at the appropriate stage of its historical development; historical-genetic method - to study the formation and development of businesses and their representatives reflected in the works of world economic thought; system-synergetic method - to determine self-organizing systems, including human society, and its combination with the theory of civilizational development as a modern conceptual and theoretical basis of the study. The article is based on a study of the evolution of scientific views on the issue of transformation and economic development imperatives of the global and domestic economic thought defined the degree of validity of theoretical concepts to identify their scientific and methodological value and opportunities for application of modern science; analyzes the transformation of economic models in the light of economic theories and scientific schools on the basis of theoretical and methodological innovations of modern science; the proposed use of modern models of economic systems and substantiated scientific and practical recommendations on forming a new doctrine of economic development in the specific historical conditions of modern transformation of the national economy.

Keywords: economic system, economic development, civilizational approach, globalization, development imperatives, the world-system

Постановка проблеми. Питання дослідження імперативів розвитку господарських систем суспільства постійно перебувають у полі зору як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, є предметом численних наукових дискусій. Господарська система є складовою суспільства яке вирішальним чином впливає на її стан та розвиток. Основою господарської системи, її системо утворюючим зв'язком є економічна залежність відносно відокремлених індивідів від суспільства. Економічна залежність проявляється у суспільному поділі праці та власності на засоби виробництва. Історичний розвиток господарської системи залежить від форм поділу праці та власності, в яких проявляється еволюція економічної залежності індивідів. Етапи історичного розвитку господарської системи обумовлені еволюцією економічної залежності. Останнім на теперішній час є етап переростання господарською системою рамок національної держави та її інтеграція (входження) в глобальне економічне середовище світового господарства. Кінець ХХ століття ознаменувався остаточним становленням постіндустріальної світогосподарської системи з нарощуванням хвиль глобалізації й регіоналізації, різким падінням ролі та статусу націй-держав із низьким рівнем міжнародної конкурентоспроможності та зростанням впливу наймогутніших країн [1, с. 9]. Сучасний світ вступив у складний етап структурних перетворень, характерною ознакою якого є трансформація світового порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження проблеми спираються на емпіричну реальність, узагальнюють окремі процеси та категоріальну ієрархію, яка відображає вихідне поняття системи та разом з тим формує можливу теоретичну схему дослідження даної категорії. В них розвиток господарської системи розглядається із застосуванням системного підходу, синергетики, як процес планомірних змін, внаслідок чого виникає якісно новий стан економічної системи. Загальнотеоретичні та методологічні аспекти окресленої проблеми висвітлено в роботах В. Волчека, В. Маєвського, Р. Нельсона, Р. Нуреева, В. Тарасевича та інших науковців. Методологічні аспекти економічної думки виступають предметом аналізу таких істориків-економістів як П. М. Леоненко, Л.Я. Корнійчук, В.М. Феценко, Т.В. Гайдай, Н.А. Супрун, В.В. Небрат, Ю.В. Ушаповський, В.М. Тарасевич. Вплив суспільних витрат і ресурсних обмежень на розвиток господарської системи є предметом наукового аналізу в працях Е. Денісона, Дж. Кейнса, Дж. Міда, В. Ойкена, П. Сраффи, Р. Солоу, Дж. Тобіна, Р. Харрода, Е. Хансена. Особливості інституціоналізації соціально-економічного розвитку систем розглянуто в працях представників соціально-інституціонального напрямку економічної думки Д. Белла, Т. Веблена, Дж. Гелбрейта, Г. Мюрдаля, У. Ростоу, Е. Тоффлера, Дж. Ходжсона та інших авторів. Інституціональний аналіз здійснюється в роботах В. Бодрова, В. Гейця, А. Гриценка, В. Дементьєва, В. Новицького, Д. Норта, О. Носової, Р. Нуреева, Ю. Петруні, В. Решетило, А. Чухна та інших. Методологічним підґрунтям дослідження теорій глобалізації, стабільного розвитку економічних систем стали наукові праці О. Білоруса, М. Блауга, А. Гальчинського, Л. Дмитриченко, М. Єрмошенка, Г. Задорожного, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова.

Невирішені складові загальної проблеми. Глибокі кризові явища, що охопили як національні господарські системи так і світову економіку, призвели до загострення суперечностей як в окремих країнах, так і в регіональних та світових масштабах. Запропоновані міжнародними економічними організаціями заходи боротьби не призвели до очікуваних результатів. Посилилась критика домінуючих економічних теорій, перш за все, неокласичної економічної теорії, що впродовж багатьох років відігравали роль теоретичного фундаменту в поясненні та організації національних та глобалізованих економічних процесів. Все гостріше постає питання про оновлення інструментарію теоретичного осмислення реалій національної та глобальної економіки, формування нових підходів в їх розумінні, поєднанні економічної теорії з практикою господарювання.

Одним із напрямків наукових пошуків, на нашу думку, є дослідження еволюції господарських систем суспільств Європейської цивілізації, набуття ними якісно нових ознак, перш за все, грошово-кредитної стадії свого розвитку. Такий стан національних економік стає вразливим до будь-яких змін в світовій фінансовій системі, що накопичила великі протиріччя. В сучасній літературі майже відсутня інформація щодо радикальних змін в господарських системах, що відбулися починаючи з 30-х років минулого століття. Сформовані в їх надрах нові форми господарювання надали господарським системам нової якості. Етапи таких змін дозволяють встановити особливості сучасного стану господарств. Сучасні дослідження проблеми спираються на емпіричну реальність, узагальнюють окремі процеси та категоріальну ієрархію, яка відображає вихідне поняття системи та разом з тим формує можливу теоретичну схему дослідження даної категорії. В них розвиток господарської системи розглядається із застосуванням системного підходу, синергетики, як процес планомірних змін, внаслідок чого виникає якісно новий стан економічної системи.

Формулювання цілей статті. Однак, незважаючи на очевидні здобутки економічної науки в дослідженні окреслених наукових проблем, присвячених структурному розвитку національної економіки багато питань і на цей час залишаються невирішеними навіть у теоретико-методологічному аспекті. Відтак, постає необхідність концептуального усвідомлення та системного дослідження еволюції господарської системи, формування нової доктрини господарського розвитку в конкретно-історичних умовах сучасної трансформації національної економіки та узагальнення імперативів розвитку господарських систем сучасного світу крізь призму економічних теорій та наукових шкіл, що зумовило обрання теми, мету та завдання дослідження.

Виклад основного матеріалу досліджень. Економіко-суспільні трансформації у розвинутих країнах наприкінці ХХ на початку ХХІ ст. свідчать про те, що має місце не тільки процес циклічних глибоких перетворень в економічних системах, а й безперервні інституційні та інші зміни в суспільстві, як цілісній господарській системі. У цьому контексті багато вчених, обґрунтовуючи засади політичної економії економічного зростання країн, що розвиваються, вихідними принципами вважають необхідність тотальної трансформації економіки та всього суспільства. Загалом, національна економіка України має цікавий феномен сучасності - формування та розвиток нової держави і водночас утвердження нової економічної моделі. Виходячи з цього, повинні розвиватися засади громадянського суспільства та демократії держави і формуватися - соціально-ринкова економіка [2]. В більшій мірі вирішальну роль щодо розвитку для України грають зовнішні фактори: глобальні взаємодії з країнами, які займають лідируючі позиції в світі, перш за все, в області науки і технології. Протягом ХХ ст. теоретичні засади економічного розвитку національного господарства поглиблені знаннями про економіку в цілому. Актуальними визначалися такі теорії зростання та розвитку економіки, як теорія лінійних стадій (У. Ростоу), теорія розвитку (А. Льюїс, Х. Ченері), теорія зовнішньої залежності та теорія «неокласичної контрреволюції» (Д. Вільямсон). Загалом економічний розвиток описує різні прояви трансформацій економічних систем. Так, теорія лінійних стадій відображає історичний досвід розвитку західних країн, але певна частина основних її положень не відповідає інституціональним та економічним реаліям переважної кількості країн з перехідною економікою [3, с. 62; 4, с. 52].

На думку вчених, процес трансформації - це криза насамперед інституціональна, а потім вже економічна. Чимало дослідників (зокрема, Т. Парсонс) схилиються до усвідомлення суспільства як багаторівневої відкритої системи. Використання цивілізаційної парадигми та системного підходу дає можливість ґрунтовно дослідити аналіз процесів суспільного та господарського розвитку. Глобалізація, яка стала однією з головних рис світової економіки періоду кінця ХХ - початку ХХІ ст., сприяла виникненню в багатьох країнах про-

блеми пошуку нових методів і інструментів адаптації національної господарської системи до сучасних правил реалізації міжнародних економічних відносин. Економічна система має значний вплив на все суспільство. На думку М. Мендози цей вплив настільки істотний, що навіть визначає структуру і значущість інших його підсистем [5, с. 102]. Результати трансформації власне економічної системи всебічно позначаються на суспільній трансформації і подальшому функціонуванні суспільства [6, с. 18].

Трансформаційні зміни в економічних системах країн Заходу відбувалися за рецептами кейнсіанства, а пізніше - неоліберальних ідей та підходів неокласичного синтезу («рейганоміка» у США, «економічне диво» у Німеччині) [7, с. 4].

Теоретико-методологічний аналіз сучасних господарських систем передбачає розмежування понять «ринок» та «ринкова економічна система». Так М. Шніцер виділяє такі типи сучасних капіталістичних економічних систем, як відносно вільна ринкова система США, соціально-ринковий капіталізм Європи та державно-керований капіталізм Японії та інших країн Східної Азії [8, с. 79]. За Б. Емейблом можна виділити п'ять типів сучасних капіталістичних економічних систем: англосаксонський тип економічної системи, азійський капіталізм, континентальна європейська економічна система, соціал-демократичні економіки, середземноморський тип економічної системи [9, с. 21]. П. Холл та Д. Соскайс досліджують три типи капіталістичних економічних систем - це ліберальна ринкова економіка, узгоджена ринкова економіка та «проміжний» тип капіталізму [10, с. 17].

В цілях оновлення методології дослідження господарських трансформацій вкрай важливим є застосування методологічних підходів постнеокласичної науки [11, с. 34], яка дозволяє розглядати глобальне господарство як саморегульований, відкритий цілісний комплекс. Міждисциплінарні дослідження підтверджують положення, що без взаємодії традиційної економічної методології та методології інших наук і методів пізнання не можливе цілісне уявлення трансформацій глобального господарства.

Глобалізація, забезпечуючи стандартизацію та уніфікацію господарського життя, в той же час розвивається під впливом національних економічних традицій, які забезпечують адаптацію національного господарства до нових елементів розвитку, що обумовлює вимушені зрушення, які суперечать сформованій господарській системі, що ослаблюють стійкість і підсилюють незбалансованість її розвитку. У сучасних умовах національне господарство змушене пристосовуватися до глобальних тенденцій світогосподарського розвитку. При цьому в нього вбудовуються чужі елементи, з одного боку, ослаблюють стійкість розвитку і підсилюють його незбалансованість, а з іншого, що сприяють розвитку, що забезпечують національному господарству необхідний динамізм. У результаті зростає варіативність окремих типів, форм розвитку. Зокрема, формується нова - ноосферна - модель розвитку національного господарства, заснована на балансуванні соціальних, культурних та природних його основ; поєднуються однаково структурно спрощені, але ціннісно полярні форми розвитку (ісламські фундаменталістські моделі і моделі «структурних перебудов», орієнтовані на економічне зростання і десоціалізацію), а також ці форми - паралельно - з надскладними типами розвитку (наприклад, економічний розвиток Індії). Ускладнення і взаємопов'язаність розвитку національних господарств, посилення конкуренції між ними робить цілком реальними і регресивні, і тупикові варіанти розвитку [12, с. 8; 13, с. 51].

Структура світового розвитку стає масштабна і глибинно розбалансованою. Розвинені країни світу одержують найбільший ефект від причетності до процесу глобалізації, так як розширюється економічний простір з єдиними стандартами ведення господарської діяльності. Таким чином, економічний розвиток суспільства в умовах глобалізації виражається в прискоренні і просторовому зосередженні економічних змін.

На початку XXI ст. почала формуватися якісно нова світова парадигма, що обумовлено переходом до нової багатоцивілізаційної та багатополюсної системи [14, с. 27]. Відбулися розпад і видалення із світового простору комуністичної тоталітарної адміністративно-директивної системи, європейська інтеграція вийшла на якісно новий рівень розвитку, посилюються між цивілізаційні протиріччя (зіткнення) між різними цивілізаціями (насамперед, мусульманською та євроатлантичною), має місце світова системно-структурна криза, базові цивілізації почали утворювати або посилювати свій вплив в інших державах (досягаючи особливо успіху в країнах так званої «сірої зони»).

Зазначені процеси внесли сутнісні корективи у розвиток господарських систем країн сучасного світу, справили відчутний вплив на економічний та господарський роз-

виток та, як наслідок, засвідчують кризу нинішньої моделі розвитку суспільства [15, с. 99; 16, с. 124; 17, с. 54].

Зміна глобальної парадигми існування, генезису та трансформації господарських систем сучасного світу - це системний закономірний результат розвитку світ-системи і людської цивілізації в цілому [18, с. 13; 19, с. 34]. Парадигма формується і розвивається під впливом глобальних світових економічних та політичних трендів, серед яких слід виділити: поширення євроатлантичної парадигми, формування поліцентризму та багато полюсності (оцінюючи дію сучасних ТНК), посилення антагонізму між політичною та економічною владою в ряді країн (окремі країни структурують власні цивілізаційні національні або регіональні парадигми, а між цивілізаційні протиріччя загострилися внаслідок світової фінансово-економічної кризи та вичерпності архаїчних укладів), перетворення грошей на засіб експорту євроатлантичної парадигми по всьому світу (США експортують свою цивілізаційну парадигму через національну валюту, що використовується як основний засіб платежу в світових зовнішньоекономічних розрахунках), перехід до 5-го і 6-го економічно-технологічних укладів (концепція ноосфери В. Вернадського набуває особливої значущості), зміна економічних моделей держав в умовах системної кризи (неопротекціонізм, ринковий соціалізм, керований ринок, неоколоніалізм, народний капіталізм, транзитивізм та ін.), оновлення моделей економічного управління, що диктує відповідні зміни у структурі політичної влади держав, визрівання нових засад розвитку міжнародних інститутів.

Висновок. Багато вчених досліджують питання зміни глобальної парадигми розвитку суспільних аспектів світу, аналізуючи зміну ролі держави й форм прояву міжнаціональної та світової конкуренції і моделей влади та надають обґрунтування необхідності повернення до базових духовних, культурних та моральних цінностей у суспільстві на протипагу індивідуалізму й корпоративізму ХХ ст. Слід погодитись з тим, що розвиток людства, суспільства, національних господарських систем країн світу на базі вічних цінностей є центральною детермінантою оновленої парадигми трансформацій глобального простору.

Перелік посилань:

1. Далецька Н. М. Структурний рух глобалізації світової економіки / Н. М. Далецька // *Бизнес-інформ.* – 2015. - № 3. – С. 8-12.
2. Amin S. *Dynamics of global crisis* / S. Amin, G. Arrighi, A. G. Frank, I. Wallerstein. - New York: Monthly Review Press, 1982. – 214 p.
3. Маркович І. Концептуальне бачення гіперглобалістами тенденцій світового економічного розвитку / І. Маркович // *Галицький економічний вісник.* – 2014. - № 2. – С. 62-67.
4. Арригі Дж. Адам Смит в Пекине. Что получил в наследство ХХІ век / Дж. Арригі. – М.: И-т общественного проектирования, 2009. – 456 с.
5. Medoza M. G. *Systems of Society. In Introduction to Social Science* / M. G. Medoza, V. Napoli. – Lexington, Massachusetts, Toronto: Health, 1990. – 317 p.
6. Небава М. І. Перехідні стани макроекономічних процесів в економіках транзитивного типу та їх регулювання / М. І. Небава, О. В. Стрелюк // *Проблеми науки.* – 2014. - № 9. – С. 18-29.
7. Рязанов В. Т. Економічна політика після кризи: чи стане вона знову кейнсіанською? / В. Т. Рязанов // *Економіка України.* – 2014. - № 5. – С. 4-27.
8. Шніцер М. Порівняння економічних систем / М. Шніцер. – К.: Основи, 1997. – 519 с.
9. Amable B. *The Diversity of modern capitalism* / B. Amable. – Oxford: Oxford University Press, 2006. - 317 p.
10. *Varieties of Capitalism: the Institutional Foundations of Comparative Advantage* [ed. by P. Hall and D. Soskice]. – N.Y.Oxford: Oxford University Press, 2001. – 540 p.
11. Овсієнко О. В. Розбудова соціальної держави в Україні: пошук оптимальної економічної моделі / О. В. Овсієнко // *Вісник нац. ун-ту «Юрид. Акад. України імені Я. Мудрого».* Серія: Економічна теорія та право. – 2014. - № 3. – 34-46.
12. Олексенко Р. І. Філософія ринкових відносин. Становлення та розвиток в Україні в період глобалізації та інформаційної революції: соціально-філософський аналіз / Р. І. Олексенко. – Київ: Знання України, 2013. – 367 с. ISBN 978-966-316-336-9.
13. Панухник О. В. Теоретичні засади біфуркаційності економічних систем в контексті трансформацій міжсуб'єктних зв'язків / О. В. Панухник, І. Б. Маркович // *Актуальні проблеми економіки.* – 2015. - № 4. – С. 51-57.

14. Радзиевская С. Цивилизационная специфика глобальных экономических процессов / С. Радзиевская // *Економіст*. – 2014. - № 11. – С. 27-34.
15. Мовчан В. А. Будущее мировой экономики по теории экономических столиц. / В. А. Мовчан // *Економікс*. – 2013. - № 3. – С. 99-105.
16. Трансформація національних економічних інтересів: монографія / Т. І. Павлюк, М. М. Бичков, Л. Б. Мартинова. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2015. – 321 с. – ISBN 978-966-629-711-5.
17. Українська економічна думка про чинники та пріоритети економічного розвитку: монографія / за ред. В. В. Небрат. – Київ: ІЕП НАН України, 2014. – 395 с. – ISBN 978-966-02-7430-3.
18. Резников В. В. Теоретические аспекты интеграции экономических систем и этапы их взаимодействия / В. В. Резников // *Бизнес-информ*. – 2015. - № 3. – С. 13-17.
19. Акерлоф Дж., Шиллер Р. *Spiritus Animalis*, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма. – М.: Альпина бизнес букс, 2010. – 140 с.

Стаття надійшла: 10.12.2015 р.
Рецензент: д.е.н., проф. Бабич Д.В.

